TILPASNING TIL EN NY STRUKTUR

KJELD PHILIP

1.

Som i Europas andre lande foregår der for tiden herhjemme en debat om den økonomiske struktur. Ofte er det først og fremmest landbrugets struktur, man drøfter, men i virkeligheden er denne debat et led i diskussionen om hele erhvervsstrukturen.

Når befolkningens fordeling over de forskellige erhverv er blevet et større problem i vor tid end det synes at have været tidligere, hænger det sammen med, at den tekniske udvikling og den dermed følgende økonomiske vækst foregår hurtigere end før, således at der i dag tidligere bliver brug for en anden erhvervssammensætning, end der blev det før i tiden. Den erhvervssammensætning, vi har, er for en stor del bestemt af, hvad der var brug for i en tidligere periode. De fleste af de mennesker, der i dag er i deres produktive aldre, har fattet beslutning om, hvilke erhverv, de skulle gå ind i, på et langt tidligere tidspunkt, og følgelig under helt andre tekniske og økonomiske forhold; det er måske endda sådan, at mange automatisk har valgt at gå ind i deres forældres erhverv. For disse grupper finder vi derfor en afspejling af, hvad der var brug for endnu længere tilbage i tiden.

I en del tilfælde synes erhvervsvalget at have været påvirket af, at forældrene har måttet give deres børn en billig uddannelse. Børnene er da blevet sat til landbrug, hvor de unge jo allerede fra 14 års-alderen helt har kunnet klare sig selv, eller de er blevet bude, arbejdsdrenge, e. l., eller de er blevet sat til de håndværk, hvor det længst var skik og brug, at lærlingen blev optaget i læremesterens hjem. Mange blev f. eks. bagere, et fag, der da også længe var plaget af en overarbejdsløshed. I en periode var det endda ikke usædvanligt, at ubemidlede folk i småbyerne satte deres børn til landbrug. Disse unge må næsten alle antages senere at være blevet arbejdsmænd.

*) Denne artikel gengiver i noget ændret form et foredrag, der blev holdt på Nyborg Strand, den 5. januar 1964.

At den tekniske og økonomiske udvikling løber fra den erhvervsdeling, vi har, er ikke noget nyt, men det er dog nok sådan, at dette spørgsmål er blevet mere aktuelt end tidligere. Før i tiden regnede man det for godt, om man i et samfund kunne opleve en årlig økonomisk vækst på et par procent. I øjeblikket regner vi i Nordeuropa med en årlig tilvækst i vor økonomi på en fire til fem procent, og på noget mere, seks à syv procent, i verdensdelens sydlige del. Udviklingen går nu så stærkt, at vi på en måde oplever to tidligere års vækst på ét år. Dette sker samtidig med, at menneskealderen ikke er blevet kortere, tværtimod. Det misforhold, der altid har været, må derfor træde langt stærkere frem, når den tekniske og økonomiske udvikling foregår så meget hurtigere end før, medens befolkningernes erhvervsfordeling stadig er bestemt på samme måde som før, d. v. s. af forholdene, som de var tildels mange år tilbage i tiden.

Denne udvikling har navnlig betydning i forholdet mellem landbrug og de andre erhverv. Vi er forlængst kommet på det stade, hvor en forøgelse af indkomsterne kun i meget beskedent omfang giver sig udslag i et større forbrug af levnedsmidler. Før i tiden udgjorde levnedsmidlerne langt den største enkeltpost på budgettet; i dag udgør den i de vestlige lande mindre end en fjerdedel af vort budget. Hertil kommer imidlertid, at det interessante jo ikke så meget er, hvor stor en del af budgettet, der består af levnedsmidler, som hvor stor en del af en forøgelse af budgettet, der vil gå til levnedsmidler. Begrundede skøn synes at vise, at i den nordlige del af Europa kan man ikke regne med, at af 100 kr.'s merindkomst mere end ca. 8 kr. vil gå til indkøb af levnedsmidler. I Sydeuropa er tallet noget større, formentlig ca. 12–14 kr. Det er således kun en beskeden del af den ekstra efterspørgsel, folk får ved højere indkomster, der vender sig mod levnedsmidler. Når der overhovedet ved forøgelse af indkomsten sker merforbrug af levnedsmidler, skyldes det, at der endnu foregår en vis substitution; i stedet for at spise de billige kalorier, f. eks. kartofler, melspiser og brød, går folk over til de dyrere, kød, æg, fjerkræ og andre mere forædlede produkter. Navnlig i Sydeuropa er der endnu stort behov for at foretage en sådan substitution. For Danmark, som leverandør af de mere forædlede produkter, er denne udvikling af stor interesse.

Den del af indkomsten, der ikke går til levnedsmidler, går til industrielle produkter, bl. a. boliger, af hvilke folk synes at kunne forbruge ubegrænset, og til alskens former for service etc. Dette forbrug må først og fremmest tilfredsstilles ad industriel vej. Produktionen af industrielle goder forlanger meget betydelige investeringer.

Den uoverensstemmelse, der således næsten ikke kan undgå at opstå mellem den erhvervsdeling, man gerne skulle have for at tilfredsstille de nuværende behov, og den, som vi rent faktisk har, bestemt som den er af de fortidige forhold, kan som nævnt i nutiden blive meget betydelig. Den har

i praksis først og fremmest vist sig at skabe problemer på to områder, nemlig for landbruget og for de ufaglærte arbejdere.

Løsningen af uoverensstemmelserne må først og fremmest finde sted ved vandringer. At der er »for mange« i et fag, får dette til at blive præget af lave indkomster (landbrugere) eller af arbejdsløshed (arbejdsmændene). Dette giver stødet til vandringer, enten således at folk bogstaveligt søger over fra det ene fag til det andet, eller således, at næste generation bliver noget andet. Vi får følgeligt bortstrømningsfag, hvor det er ubehageligt at være, og tilstrømningsfag, hvor det er godt at være; så længe tilstrømningsfagene er underforsynede, bliver de ofte præget af at have højere lønninger etc.

At således nogle fag bliver dårligt lønnede, andre fag bliver godt, er økonomiens måde at opmuntre til den vandring, der skal finde sted. For den enkelte kan dette synes at være en grusom metode. Den enkelte landmand eller den enkelte ufaglærte arbejder kan jo ikke gøre for, at han er blevet landmand eller ufaglært, og at udviklingen således har medført, at han er havnet i et bortstrømningsfag; ofte vil hans uddannelse være bestemt for mange år siden af hans forældre, og valget var måske dengang ganske rimeligt. Ikke desto mindre lider han under, at han er kommet i et bortstrømningsområde. Han vil uvilkårligt stille krav om, at han ikke skal stilles dårligere end de andre. Honoreres disse krav ad politisk vej, kan det imidlertid næsten ikke undgå at hæmme vandringen bort fra disse områder. Så forlænger man overgangsperioden, og de vanskeligheder, som de, der lever i bortstrømningsfagene, kommer til at leve under, varer da så meget længere.

2.

Vi har flere gange før i vor nyere historie haft brug for en meget kraftig tilpasning. Særlig kendt er perioden fra halvfjerdserne til halvfemserne blevet, hvori dansk landbrug blev lagt om fra at være hovedsagelig korndyrkende til at blive husdyrslandbrug. Denne omlægning – som studentervidden døbte »kovendingen« – skete for vort lands vedkommende beundringsværdigt hurtigt. Før den fandt sted, var dansk landbrug ikke noget særligt. Det afveg i kvalitet ikke fra de omkringliggende landes; gjorde det noget, lå det i underkanten. Danske købmænd søgte i alt fald ofte at afsætte deres smør under foregivende af, at det drejede sig om tysk smør, smør fra Kiel. Når krisen dengang blev overstået så forholdsvis hurtigt, hang det nok ikke mindst sammen med, at vi under denne krise intet gjorde for at råde bod på dens sociale følger. Medens de andre lande indførte told for at beskytte deres egne landbrugere og dermed bevarede deres gamle ineffektive landbrug, gjorde vi det ikke. Den tids »visnepolitik« var nok ikke så

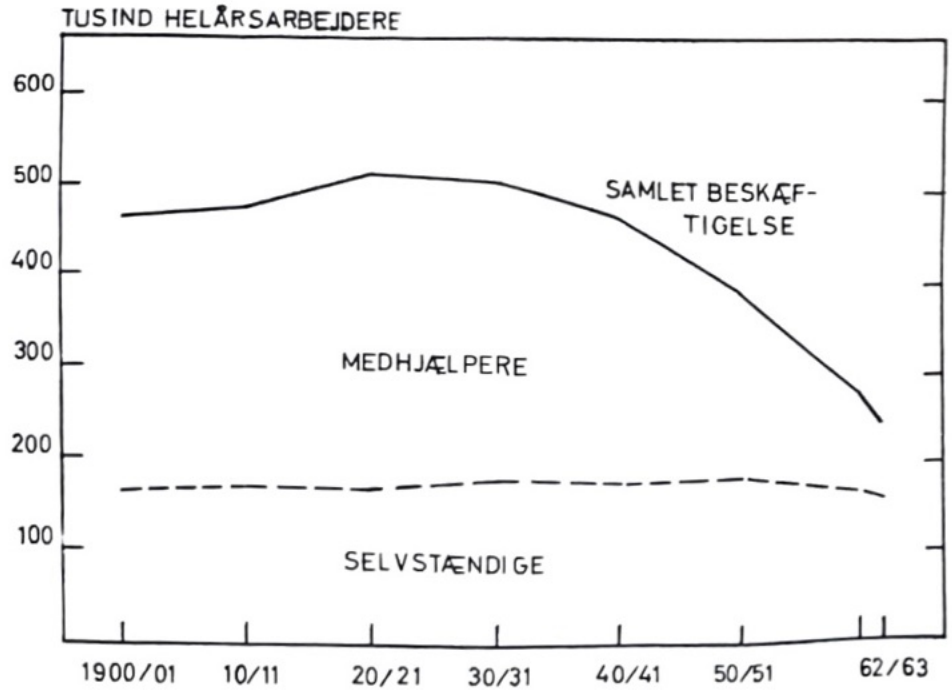
tosset endda. Hos os tvang nøden landbrugerne til en hurtig omlægning. Det var beundringsværdigt, at det var muligt at gøre noget sådant på en snes år.

3.

Mindre påagtet i festtaler – datidens »kovending« blev iøvrigt også først prist længe efter, at den var gennemført – er der siden trediverne sket en enorm ændring i dansk landbrug. Ungdommen forlader erhvervet. Endnu engang kan man ikke andet end imponeres over den tilpasningsevne, dansk erhvervsliv har vist. Til trods for, at folketallet i mellemtiden er steget med ca. 25 pct., er der i dag i landbruget kun beskæftiget rundt regnet det halve antal helårsarbejdere af, hvad der var for tredive år siden.

Selv om det jo ikke direkte kan sammenlignes, forekommer denne tilpasning fuldt så gennemgribende som den lige omtalte »kovending«. Noget andet er, at tilpasningen ikke har været så stærk, at man endnu har nået målet: at få samme indtjeningsmuligheder på landet som i byerne. Den tekniske udvikling ligger hele tiden et hestehovede foran strukturtilpasningen.

Bortvandringen finder selvsagt sted på den måde, at det fortrinsvis er fagets unge, der forlader det, og ved at tilgangen svigter. Når noget sådant er foregået i en årrække, får faget en aldersfordeling, hvor de ældre vejer relativt stærkt og de unge forholdsvist let. Dette er nu tilfældet for

Figur 1.
Landbrugets arbejdskraft 1900–1963.

landbruget, hvor de selvstændiges gennemsnitsalder i dag er ret høj. Det gælder iøvrigt også blandt medhjælperne, blandt hvilke der nu er en langt større stab af ældre end før.

Med det antal unge, der i dag findes under uddannelse i landbruget, vil det ikke være muligt at placere landbrugsuddannede folk på de ejendomme, der nu engang på grund af dødsfald eller alder bliver ledige fremover. Der er en meget betydelig forskel mellem det antal ejendomme, der nødvendigvis bliver ledige, og det antal unge, der står til rådighed. For tiden er ca. 4.500 unge årligt under uddannelse inden for landbruget. Heraf må nogle formodes at ville vandre til andre fag, og nogle vil blive udelukket på grund af manglende kapital og derfor finde deres fremtidige virke som fodermestre, bestyrere eller på anden måde som ældre medarbejdere. Heroverfor står imidlertid, at 6 à 7000 ejendomme bliver »ledige« hvert år.

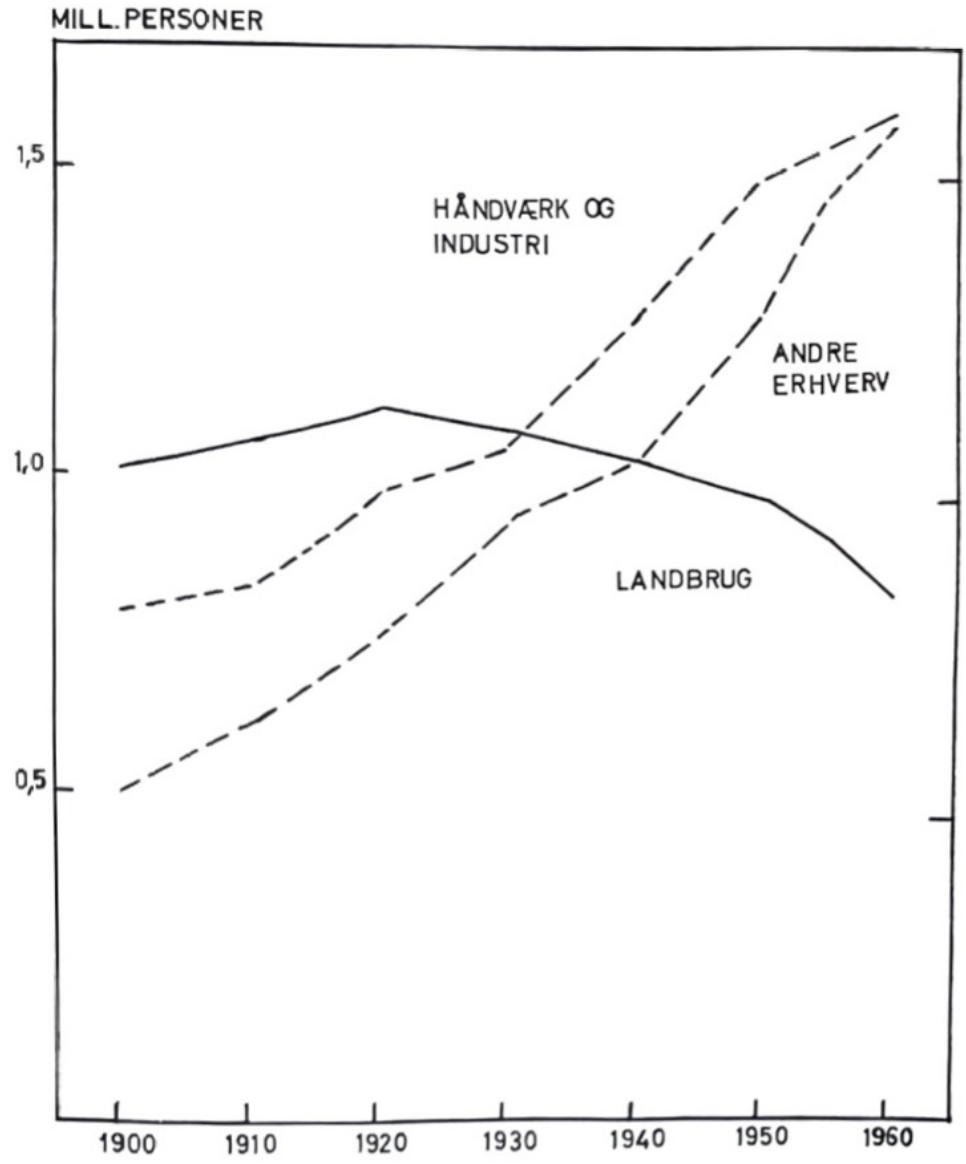
Hertil kommer imidlertid, at de unge, der i øjeblikket findes i landbruget, stammer fra de store årgange, og at altså tallet allerede af befolkningsmæssige grunde må formodes fremover at blive lavere. Endvidere må man regne med, at der vil blive et noget større antal ejendomme ledige end sædvanligt i det kommende ti-år, fordi vi nu engang som nævnt har fået en skæv aldersfordeling blandt besidderne af landejendomme, idet forholdsvis mange i dag er ældre folk. Det kan endvidere nævnes, at af landbrugsmedhjælperne er i dag ca. en tredjedel over 35 år, medens dette blot for et par årtier siden kun var tilfældet for en sjettedel. De landbrugsmedhjælpere, der er over 35 år, er sikkert kun i meget beskedent omfang potentielle købere til landbrugsejendomme.

Spørgsmålet er da: Når en sammenlægning nødvendigvis må ske, til hvilken form for ejendomme skal da sammenlægningen finde sted. I dag findes som bekendt en række, omend ikke særligt snærende bånd for sammenlægning af landbrug. Personlig har jeg nærmest den opfattelse, at man burde give det hele frit. Jeg har dog ikke noget imod, om man ville hindre egentlig godsdannelse. Godserne synes ikke at være særligt velegnede uddannelsessteder. Derimod forekommer det mig ejendommeligt, at man vil lægge smålandbrugene sammen til brug, der også efter sammenlægningen er én-mandsbrug. Hvad vi mangler, er steder, hvor folk kan uddannes; men så skal man ikke danne én-mandsejendomme, for her er heller ingen plads til uddannelse. Vil man bevare landbruget med et rimeligt stort antal ejendomme, må der nødvendigvis være et ret stort antal landejendomme, hvorpå der finder uddannelse sted. Umiddelbart efter krigen var ca. 55 pct. af Danmarks ejendomme uddannelsessteder. I dag er der kun på ca. 30 pct. af landejendommene medhjælp. I dag er altså de 70 pct. af danske landbrug uden medhjælp, herunder også uden hjælp af egne børn. Så er endda tallet på de mennesker, der uddannes på disse 30 pct., blevet reduceret. Vor hjemlige betegnelse for den slags brug, familiebrug, er i grunden misvisende.

Vore små brug – i dag de 70 pct. af alle brug – er netop ikke familiebrug, men én-mandsbrug.

Vi uddanner i dag ikke tilstrækkeligt med mennesker til at besætte de landbrug, vi nu engang har. Sørger vi for, at landbrugene også fremover bliver én-mands landbrug, vil der blive endnu færre mennesker uddannet. I et land, hvor man udelukkende har én-mandsbrug, begår landbruget selvmord af mangel på folk til at klare generationsskiftet.

Medens de industrielle virksomheder og handelsvirksomheder stadig vokser med hensyn til antal beskæftigede, reduceres landbrugsejendommene. Efter areal er den gennemsniltige landbrugsejendom i dag af omtrent samme størrelse som for tyve år siden. Efter personel er den reduceret fra

Figur 2.
Befolkningens fordeling på erhverv 1900–1963.

2,2 til 1,3. Det må forekomme højst usandsynligt, at det virkeligt kan betale sig at arbejde med så personelfattige virksomheder, som tilfældet er.

En ejendommelighed ved landbruget er, at det endnu består af så mange småtbemandede, mangesidede virksomheder. Enhver mulighed for arbejdsdeling inden for virksomheden er jo udelukket, hvis denne kun beskæftiger én mand, og mulighederne er små, selv om den beskæftiger to eller tre.

Indenfor håndværk og industri finder en stadig dybergående specialisering sted. Den tilsvarende udvikling foregår kun meget langsomt inden for landbruget. Inden for industrien er man således forlængst kommet bort fra, at den enkelte virksomhed skal lave alle ting. I stedet samler man sig om få opgaver. Den gammeldags snedker, der producerede alle slags trævarer, er ved at forsvinde, og erstattes af snedkere, der specialiserer sig; én producerer vinduer, en anden døre, en tredje køkkenskabe o. s. v. På landbrugets område er det derimod endnu den mangesidede virksomhed, der dominerer.

Industrielle metoder vil imidlertid trænge ind også i landbruget; folk vil komme til at arbejde med enkelte opgaver, som de til gengæld bliver specialister i. Ligesom vi har fået hønserier, vil vi få svinefabrikker, mælkefabrikker, og vi vil få kornfabrikker.

Spørgsmålet om, hvad der er stort og småt, vil da fuldstændig skifte karakter. Hvad er størst, en svinefabrik, der beskæftiger ti mand på en ha, eller en kornfabrik, der beskæftiger to mand på 100 ha? Vi vil få store og små virksomheder mellem hinanden; mange af de virksomheder, der er små af areal, vil blive store med hensyn til beskæftigelse og omsætning, og mange af de virksomheder, der vil være store af areal, vil blive små med hensyn til beskæftigelse. Dette vil iøvrigt løse noget af vort rekrutteringsproblem; til at arbejde i stærkt specialiserede virksomheder behøver man ikke at have folk med så alsidig en uddannelse, og altså heller ikke så langvarig en uddannelse, som tilfældet er til almindelig alsidig landbrug.

Det er endda et spørgsmål, om den mangel på alsidigt uddannede unge mennesker til landbruget, der ligger foran os, ikke vil føre til, at specialiseringen fremmes. Kan man ikke drive alsidigt landbrug, fordi der mangler mennesker, så kan man drive specialiseret landbrug, hvortil man kan inddrage arbejdsmænd til at udføre arbejdet. Og arbejdsmænd bliver der formentlig »for mange« af mange år endnu.

Arbejdsdeling inden for virksomhederne og specialisering mellem virksomhederne fører imidlertid til, at en vis produktion kan fremskaffes med endnu færre mennesker. Spådommen om disse strukturelle forandringer må derfor ikke forlede til letsindige slutninger om, at landbruget alligevel kommer til at beskæftige flere.

For landbrugets vedkommende er vi i Danmark så tilbøjelige til at

skyde skylden for økonomiske besværligheder på de andres landbrugspolitik. Vi konstaterer, at takket være de andres landbrugssubsidier, er vi ikke i stand til at sælge til de lande. Vi må imidlertid ikke glemme, at når de andre fører en sådan landbrugspolitik, er det fordi, også de har deres vanskeligheder. Overalt i Europa – måske undtagen i England – har man for mange mennesker placeret i landbruget og har følgelig alle steder sociale problemer knyttet til landbruget.

Denne situation har som bekendt overalt ført til indførelse af forskellige former for landbrugsstøtte. Denne begyndte de fleste steder, men kun beskedent i Danmark, i trediverne. Støtten havde dengang en dobbelt motivering, ønsket om at hjælpe landbrugerne og om at hindre, at landbrugerne vandrede ind til de byer, der var præget af arbejdsløshed. I dag er kun den første motivering tilbage for landbrugssubsidierne.

For Danmarks vedkommende gjaldt det, at vi længe bar os ad omtrent som under den berømmelige »kovending«, idet vi længe ikke havde nævneværdige subsidier. Dette er som bekendt ikke længere tilfældet. For Danmarks vedkommende må subsidierne udelukkende søge deres mål ud fra socialpolitiske motiver, idet der jo ingen arbejdsløshed er i byerne, der kan begrunde et ønske om, at landbrugerne skal forblive på landet, tværtimod.

4.

Ikke blot landbruget, men også byerhvervene har deres strukturelle problemer. I det moderne samfund er der som nævnt meget ringe brug for folk uden uddannelse. Det rent fysiske arbejde kan let erstattes med maskinkraft. Hvad der bliver brug for, bliver folk, der virkeligt kan noget, som altså har en eller anden form for uddannelse, faglært eller tillært er ikke så afgørende.

I lange perioder giver dette forhold sig udslag i, at vi får en for stor arbejdsløshed blandt de ufaglærte. I visse perioder fører dette misforhold til, at vi får tendenser til inflation. Skal vi nemlig have de ufaglærte i arbejde, må der være et meget stærkt pres på økonomien; under et sådant stærkt pres bliver der mangel på de grupper, der har lært noget, og følgelig får vi lønglidninger for deres områder. Vi står derfor i praksis over for valget mellem enten at have arbejdsløshed blandt de ufaglærte eller at få lønglidninger og prisstigninger for de andre, altså tendenser til inflation. I en lang periode valgte vi det første; i de senere år har vi valgt det sidste; ingen af delene er særlig ønskelige.

Der findes to løsninger på dette problem: Man kan enten akceptere en langt større lønforskel mellem faglærte og ufaglærte, end vi har i dag. I så fald vil det opmuntre folk til at lære noget, og dette vil tjene til en udligning; så længe man har den store lønforskel, vil der imidlertid være be-

tydelig utilfredshed blandt ufaglærte; og socialt interesserede mennesker vil finde det urimeligt, at netop de dårligst stilledes indkomst skal reduceres. Der opstår ofte tendenser til større lønforskelle mellem overenskomsterne, men ved hver ny overenskomst kommer i stedet en større forøgelse for de ufaglærte, således at man vender tilbage til den gamle relation mellem faglært og ufaglært. En sådan udligning anses for politisk nødvendig, social ønskelig, men er økonomisk uhensigtsmæssig.

Må vi imidlertid akceptere relationen mellem faglært og ufaglært som noget politisk givet, synes der kun at være den større arbejdsløshed til at drive folk over. Man kan selvsagt supplere med alskens opmuntringer, opfordringer, gratis uddannelse, lettelser i form af friere adgang til at flytte fra at være ufaglært til at blive faglært.

Skal vi løse at give alle en faglig uddannelse, vil vort nuværende uddannelsessystem ikke kunne magte opgaven. Ved siden af den traditionelle faglige uddannelse må træde uddannelse på værkstedsskoler. Den traditionelle faglige uddannelse vil sagtens også blive mere og mere præget af de tekniske skoler. Herved vil man også kunne bringe folk længere frem på en vis tid, og herved vil iøvrigt forskellen mellem folk med en egentlig faglig uddannelse og folk, uddannet på værkstedsskole, blive mindre.

I visse tilfælde vil den tekniske udvikling også kunne bringe uddannede folk i vanskeligheder. I sådanne fald får man da brug for at omskole faglærte folk, således at de sættes i stand til at forlade et bortstrømningsfag og komme over til et tilstrømningsfag.

5.

I byerne har vi i disse år et andet og presserende tilpasningsspørgsmål. For nogle år siden drøftedes stærkt, at skulle Danmark komme ind i et større marked, måtte der finde en betydelig tilpasning af vor industri sted. I stedet for mange virksomheder producerende mange forskellige varer, måtte vi producere færre varesorter i mere specialiserede virksomheder. Det blev fremhævet, at Danmarks tilslutning til et større marked ikke behøvede at føre til vanskeligheder i det lange løb, men tværtimod ville bevirke at vi kunne få en større effektivitet og større indkomster end før; men før det skete, skulle vi igennem en besværlig omstillingsproces.

Danmark er nu tilsluttet et sådant større marked, EFTA, og dansk industri har vundet betydelige goder ved at være tilsluttet dette. Tilslutningen til EFTA har imidlertid ikke voldt nævneværdige vanskeligheder. Den meget stærke fremgang i industrieksporten i 1963 tyder på, at en sådan tilpasning hurtigt er mulig. Omstillingen til mere specialiseret industri er i fuld gang.

For øjeblikket gennemfører vi på industriens område noget, der fuldt

ud i betydning kan svare til, hvad der skete i sin tid ved landbrugets »kovending«. Det viser en betydelig tilpasningsevne, at det har vist sig muligt for industrien så hurtigt at omstille sig fra det ene til det andet. Fremtiden vil også af helt andre grunde kunne nødvendiggøre pludselige og gennemgribende ændringer i den industrielle struktur. Det er da godt at vide, at under fuld beskæftigelse kan en sådan gennemføres hurtigt og relativt smertefrit.

Landbrugets aftagende relative betydning og den stærkere industrialisering vil på mange punkter omforme vort lands udseende. Vi er i den grad vokset op med forestillingen om, at industrien koncentreres i de store byer, først og fremmest i København, men også i Ålborg, Århus, Odense og enkelte af de andre større provinsbyer. Bevægelsen i øjeblikket går imidlertid i anden retning. For tiden finder der en meget betydelig industriel vækst sted over næsten hele landet. Måler vi væksten i procent, er den slet ikke størst i København eller de store byer, men netop i mange af de små byer og i visse tilfælde ude i de rene landdistrikter, endog i de distrikter, som man normalt regner med ikke er særlig industribetonede, f. eks. Midt- og Vestjylland.

I vore dage, hvor elektriciteten kan føres frem til ethvert sted, og hvor så stor en del af transporten sker pr. bil, kan en industriel udvikling finde sted næsten overalt. Før var man afhængig af, om man havde jernbanestation eller havn i nærheden; dette er jo ret ligegyldigt, når transporten alligevel foregår pr. lastbil. Hertil kommer imidlertid, at under nutidens fulde beskæftigelse er det ofte aldeles afgørende for en industrivirksomheds vækst, at den kan komme til at ligge på et sted, hvor den kan regne med at få arbejdskraft. Det er derfor praktisk for industrien at placere sig i nærheden af bortstrømningsfagene; herved kan den få arbejdskraft fra folk, der forlader disse fag, f. eks. landbruget, men den kan også til en vis grad trække på overflødig arbejdskraft, der forbliver i det gamle fag. For tiden må vi således regne med, at ca. en fjerdedel af landets husmænd har deres hovedindkomst ved andet end husmandsbrug. De har taget arbejde på fabrik og tilbringer dér en stor del af dagen, medens de driver husmandsbruget som bierhverv. Dette er således overordentlig udbredt på øerne. Ud fra en egnsudviklings tankegang må det siges at være en lykkelig udvikling, der her finder sted.

Hvor før i tiden virksomhederne ofte måtte placeres enten ved råstofferne eller ved havne eller jernbanestationer, bevirker transportomkostningernes reduktion og bilismen, at mange former for industri nu kan placeres næsten hvor som helst. Det bliver da let arbejdskraftens placering, der bliver afgørende for, hvor virksomhederne placeres. Det bliver da virksomhederne, der søger arbejdskraften, og ikke omvendt. Det må føre til en spredning af industrivirksomhederne over hele landet.

6.

Desto hurtigere et samfund når at tilpasse sig til nye vilkår, desto bedre økonomiske forhold kommer det til at leve under; men man kan nok også tilføje, at desto mindre politisk uro og desto større tilfredshed vil man få. Det må derfor altid være en af økonomiens opgaver, at man skal tilpasse sig til de nye forhold, der kommer til én udefra.

Dette er i ganske særlig grad tilfældet i Danmark. Vi er et land med en meget stor udenrigshandel; allerede dette bevirker, at der stilles særlige krav til vor tilpasningsevne. Hertil kommer imidlertid, at vor udenrigshandel er af en karakter, der næsten nødvendigvis bevirker, at vi stadig vil blive stillet overfor nye problemer, altså nye tilpasningsopgaver. Vor udførsel kan deles i to dele. Halvdelen består af landbrugsvarer og halvdelen af industrivarer.

Den halvdel, der består af landbrugsvarer, må man regne med vil kunne blive underkastet betydelige svingninger, fordi de andre lande i så stort omfang har reguleringer. Det synes at være praksis i næsten alle europæiske lande, bortset fra England, at man stiler imod en omtrentlig selvforsyning. Denne tendens til autarki findes ikke blot inden for Fællesmarkedet som helhed, men synes også at skulle gælde Fællesmarkedets enkelte lande. Hvad Danmark kan komme til at levere bliver da først og fremmest noget, hvorved man kan supplere de andres markeder. Får de andre en dårlig høst, eller får de en stærkt stigende efterspørgsel, kan der i en periode blive brug for en forøget eksport fra dansk side. Men når god høst indtræder eller de andres produktion efter nogen tids forløb indhenter væksten i forbruget, reduceres eksporten påny. Under disse politiske forhold hos de andre må vi være forberedt på en meget stærkt svingende udførsel af landbrugsvarer.

Forholdet ville være ganske anderledes, om vi ikke blot havde suppleringsmulighed, men i stedet en konkurrencemulighed, således at vi kunne komme ind på markedet på lige fod med de andre; svingningerne ville dermed ikke blive koncentreret på os. Skal vi se realistisk på forholdene, må vi imidlertid nok se i øjnene, at en sådan mulighed foreløbig ikke foreligger.

Skæbnen har villet, at også vor udførsel af industrivarer må antages under visse omstændigheder at kunne blive stærkt svingende. De varer, vi sælger, er ikke så meget konsumgoder, som investeringsgoder. Andre landes brug af maskiner afhænger imidlertid først og fremmest af væksten i deres økonomi. Får andre lande en periode af stilstand, vil deres køb af maskiner begrænse sig til det lidt, der er nødvendigt for at erstatte slitage. Har de derimod f. eks. i stedet for stilstand en vækst på f. eks. 4 pct., kan det udmærket betyde en forøgelse af deres maskinkøb til det dobbelte.

Skulle der komme alvorlige svingninger i de andres økonomi, vil der så-

ledes kunne dukke endog meget betydelige svingninger i Danmarks udførsel af industrivarer op. Imidlertid er det jo så lykkeligt, at vi siden krigen har haft en ret konstant vækst hos de andre, og følgelig har kunnet opbygge en betydelig maskineksport. Der er vel al grund til at antage, at de andre lande vil være i stand til at opretholde en betydelig vækst mange år fremover. Dette skulle give os forhåbninger om en fortsat vækst i vor egen maskineksport.

Hertil kommer så Danmarks afhængighed af råstofferne. På en måde er det en fordel, at vi er et råstoffattigt land. Det gør det muligt for os at kunne købe råstofferne, hvor de er billigst. Man må imidlertid også gøre sig klart, at i tider med meget stor efterspørgsel, kan råstofferne komme til at stige kraftigt i pris, således som tilfældet var det under Korea-krigen. Under de svingninger man i fredstid oplever i den internationale økonomi, synes man imidlertid at kunne opretholde forholdsvis lave og ikke for varierende priser på råstofferne.

En særlig faktor for dansk økonomi kan udviklingslandene blive. På den ene side er det muligt, at vi som et led i vor bistand til udviklingslandene må ind på at betale mere for råstofferne. Først og fremmest vil udviklingslandene imidlertid stille betydelige krav om maskiner. Er der, som mange steder i Afrika, muligheder for en betydelig økonomisk vækst, vil dette give sig udslag i en forøget eksport af maskiner til disse lande.

7.

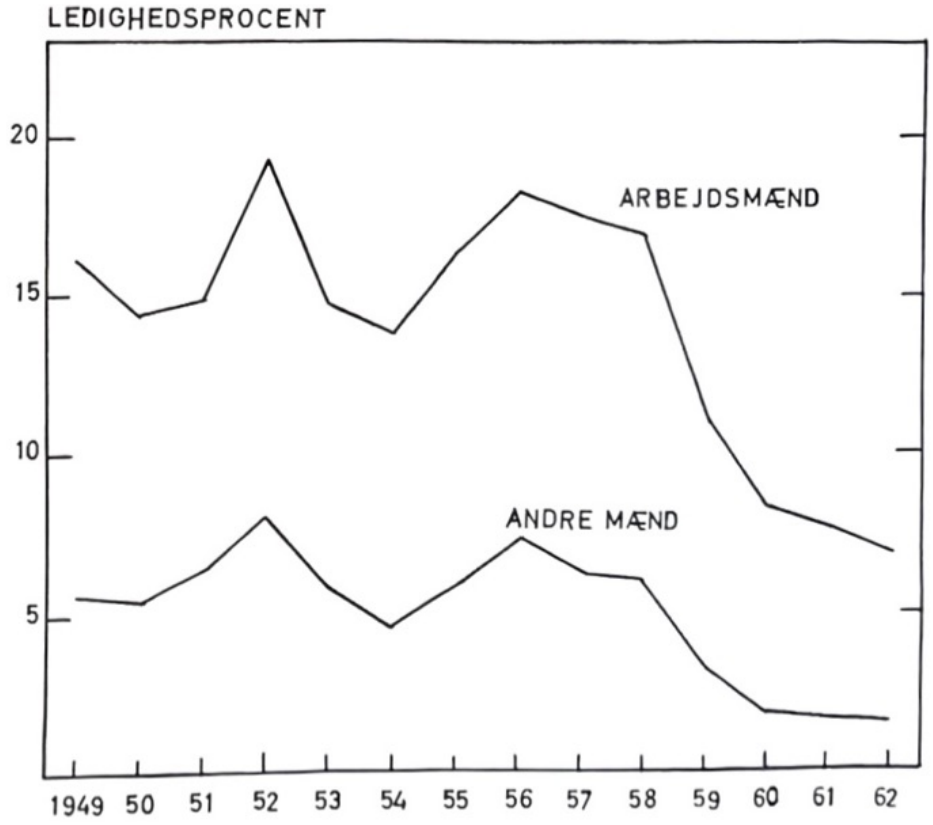
Engang imellem stilles spørgsmålet, hvordan bliver fremtidens erhvervsdeling. Mange synes at forestille sig, at samfundet nærmer sig en bestemt erhvervsdeling. Denne forestilling ville kun være rigtig, dersom vi nærmer os en stabil erhvervsfordeling, der skulle være ens fra år til år. Dette er der imidlertid ingen grund til at antage. Den erhvervsdeling, vi stiler imod, vil sikkert til stadighed være underkastet forandring. Der er vel endda grund til at antage, at efterhånden som vi når mætheden for flere og flere goder, først mad, så klæder o. s. v., vil merefterspørgslen rette sig mod stadig nye goder. Den økonomiske og tekniske udvikling vil således stadig tilsige os en anden fordeling, end den vi faktisk har.

Der er al grund til at antage, at landbrugets andel for Europa som helhed vil være for stadig nedadgående, og at den til stadighed vil være for stor i forhold til, hvad der behøves. Desto hurtigere landbobefolkningen reduceres, desto mindre vil den være »for stor«, og desto mindre vil – helt bortset fra subsidier – forskellen mellem landbrugernes økonomiske vilkår og de andres være. Det må derfor gælde om at fremme bortvandringen fra landbruget så meget som overhovedet muligt. Desto stærkere nærmer vi os en løsning på landbrugets problemer.

For Danmarks vedkommende må enhver spådom blive særlig usikker. Europas erhvervsdeling vil være bestemt af den almindelige økonomiske vækst i vor verdensdel. Denne vækst vil påvirke vore forhold; de vil imidlertid yderligere påvirkes af arbejdsdelingen mellem Europas lande. Skulle man mod forventning komme bort fra selvforsyningsideerne på landbrugets område, vil dette stærkt kunne påvirke vor erhvervsdeling. Der er vel grund til at formode, at dette først vil ske, når de andre lande har reduceret deres landbefolkning så stærkt, at deres landbruger uden subsidier får en indkomst som andre mennesker.

Landbrugernes andel udgjorde for blot 30 år siden godt 30 pct. af vor befolkning. I dag ligger andelen på 16 à 17 pct., og tages hensyn til, at en del landbrugere driver erhvervet som bierhverv, er tallet endnu lavere. Man har nylig skønnet, at man omkring 1975 ville have landbrugets andel nede på 10 pct. af befolkningen. Skulle jeg i dag spå påny, vil jeg ikke spå meget afvigende derfra, men under indtryk af, at vandringen bort fra landbruget snarere tager til end tager af, vil jeg næsten tro, at de 10 pct. nås før 1975. Vandringshastigheden vil selvsagt være påvirket af, om det lykkes i årene til da at opretholde den store aktivitet i byerne.

Ofte anføres det, at det er industrien, der overtager arbejdskraften, der

Figur 3.
Ledigheden 1949–1963.

frigøres fra landbruget. For industriens vedkommende synes stigningen imidlertid ikke at være så stærk som for »andre erhverv«: handel, hotelerhverv, serviceerhvervene, transporterhvervene, de liberale erhverv o. s. v. Industrien kan i højere grad end de andre erhverv mekaniseres. Dybteregående arbejdsdeling nødvendiggør megen handel. Det er måske heller ikke så underligt, om større velstand giver sig udslag i en særlig stærk stigning i forbruget af de ydelser, »de andre« erhverv giver os.

Medens landbruget forlængst har kulmineret såvel relativt som absolut med hensyn til antal beskæftigede, har industrien ikke kulmineret relativt og slet ikke absolut.

Et erhverv af en egen karakter er det, der betegnes »ude af erhverv«. Dette vil vokse, allerede fordi vi bliver stadigt flere gamle. Herudover vil der imidlertid ske en vækst, som statistikken ikke vil registrere: vi vil holde mere og mere fri. En del af vor større velstand vil vi bruge til at holde fri: kortere arbejdsdag, længere ferier og måske »fri-halvår« e. l. Arbejdsløshed er ofte en følge af en forkert erhvervsfordeling. Fritid m.m. er en følge af en højere velstand, der endda tildels har en rigtig erhvervsfordeling til forudsætning.

En ejendommelighed ved det kommende samfund bliver det, at en stadig større del af de mennesker, der bliver beskæftiget i det, får funktionærstatus. Antallet af selvstændige går nu indenfor byerhverv regelmæssigt tilbage fra år til år. Antallet af arbejdere stiger ikke stærkt, hvorimod antallet af funktionærer er i stadig og stærk stigning. Hertil kommer imidlertid, at en række af de mennesker, der rubriceres som arbejdere, i realiteten nærmer sig til at blive stillet som funktionærer. Kan en arbejder regne med at have stadig beskæftigelse, er det jo ret ligegyldigt, om han får ugeløn eller månedsløn; det afgørende er, at han er regelmæssigt beskæftiget og ganske pænt lønnet.

Kan vi undgå krig, bliver fremtidens samfund et velstandssamfund. Fattige mennesker vil blive sjældne undtagelser, om de da ikke helt vil forsvinde. Man må jo regne med en fordobling af levefoden på knap tyve år; det betyder, at de fleste mennesker i løbet af få år vil komme til at leve på et typisk mellemstandsniveau. Parcelhuse og biler vil nærme sig til at blive hvermands-eje. Den vækst, vi nu er inde i, vil føre til en helt ukendt velstand for os allesammen. En fire procents årlig vækst vil betyde, at vi om et halvt hundrede år har otte gange så høj en levefod, som i dag. Halvtreds år svarer så nogenlunde til det åremål, der går fra en mand vælger erhverv, til han pensioneres. Vi vælger efter forholdene i dag, men til en verden med en helt anden velstand, en rigmands verden.

Vi kan vist trygt drage konklusionen, at fremtiden vil stille os over for helt anderledes store strukturproblemer, og at strukturdebatten følgelig kun er ved sin begyndelse.

Resultatet af denne bevægelse vil sammen med meget andet føre til, at skillelinien mellem by og land vil blive udvisket. Bliver landbrugsvirksomhederne stærkt specialiserede virksomheder, hvor folk dagen igennem udfører omtrent det samme arbejde, bliver de i teknisk henseende meget at ligne ved industrivirksomheder. De industrielle virksomheder vil i stort omfang blive placeret på landet, og det vil måske være ret tilfældigt, om en mand tager arbejde i en industriel virksomhed eller i en landbrugsvirksomhed, og han vil ikke føle det, som om der er nogen afgørende forskel på, om han gør det ene eller det andet. Det vil føles af ham som ret ligegyldigt, om han arbejder i en legetøjsfabrik eller i en svinefabrik. Både beboelsesmæssigt og arbejdsmæssigt vil forskellen mellem land og by blive udvisket. Det samme er iøvrigt allerede tilfældet kulturelt, hvor man nu nyder det samme fjernsyn, lytter til den samme radio og i stort omfang interesserer sig for de samme ting. Ugebladene, der læses på landet, er ikke forskellig fra ugebladene i byerne. Ugeblade, radio og fjernsyn bringer bykultur til landdistrikterne, medens landkulturen, når den fremstilles i disse medier, ofte bliver noget idyllisk og romantisk. Kulturelt set står vi overfor en ensartetgørelse, der yderligere understreges af, at de arbejdsmæssige forskelle vil forsvinde.

8.

En ejendommelighed ved fremtidens samfund er, at vi på en helt anden måde end før selv producerer det. I gamle dage kom der landbrug, hvor der var særlig gode vilkår for landbrug; og industrien voksede op omkring råstofferne, først og fremmest minerne. I dag gælder det om store dele af landbrug og industri, at det er ganske ligegyldigt, hvor det er placeret. Opfodringen kan ligesåvel finde sted i Norge som i Danmark; importerer man foderet, kan det ske det ene sted som det andet; klimaet er underordnet. Megen industri kan i dag placeres det ene sted såvel som det andet. Den afgørende faktor for, hvor erhvervene kommer til at foregå, kan meget vel blive fordelingen af de mennesker, der kan udføre arbejdet bedst. Uddanner vi vore folk således, at de bliver de dygtigste specialister på det ene eller det andet område, vil eksistensen af disse folk bevirke, at industrien bliver placeret her. Gennem vor uddannelse bestemmer vi til en vis grad, om Danmark skal få kvægopdrætning til speciale, eller om vi skal have metalindustri, tekstilindustri eller elektronicindustri. Ved de specialer, vi vælger, skal vi næppe lade os så meget lede af at gøre som de andre, men af at vælge os nogle specialer, de andre ikke har valgt.

Fremtidens vilkår beror først og fremmest på uddannelse af mennesker, og derfor er uddannelsen en af de allervigtigste opgaver, der skal løses. Vi skal gøre os klart, at vi på en måde, vi aldrig har kendt gør, selv har ansvaret for den fremtid, der ligger foran os.